

Ольга ГУРАЛЬ (Київ)

ЛИСТИ ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ ДО БАТЬКІВ (1880-ті – ПОЧАТОК 1890-х РОКІВ)

Серед представників української інтелігенції другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. помітне місце належить родині видатного письменника, театрального та громадського діяча Михайла Петровича Старицького (1840–1904). Адже діти та онуки корифея зробили значний внесок у розвиток української культури та становлення української державності. Тому не дивно, що життя та творчість більшості представників славного роду вже багато років привертають увагу дослідників¹. Нині найбільш досліджені постаті М. П. Старицького (1840–1904) та його середульшої доньки Л. М. Старицької-Черняхівської (1868–1941). Але інформація про їхнє життя та діяльність, так само як й інших членів родини драматурга, все ще потребує уточнення, доповнення, розкриття маловідомих сюжетів з біографій, а інколи – і переосмислення окремих фактів. Одними з найважливіших джерел для вивчення біографій Михайла та Людмили Старицьких, а також особливостей життя сім'ї в цілому, є матеріали родинного листування, оскільки саме воно зафіксувало факти приватного життя, громадської, літературної, театральної діяльності, які не знайшли втілення в інших матеріалах. Цього разу зупинимося на листах Л. Старицької² до батьків, написаних у другій половині 1880-х – на початку 1890-х років. У той період М. Старицький, будучи керівником української театральної трупи, майже постійно перебував на гастрольях. Часто його супроводжували й інші члени родини – дружина Софія

¹ *Барабан Л.* Людмила Старицька-Черняхівська // Слово і час. – 1992. – № 9. – С. 29–34; *його ж.* Людмила Старицька-Черняхівська. Тернистий шлях творчості. – Вінниця, 2003. – 90 с.; *Болабольченко А.* Кривавий верлібр (Про кримінальну справу і трагічну долю Л. М. Старицької-Черняхівської) // Вітчизна. – 1990. – № 11. – С. 113–119; *Губаржевський І.* Людмила Старицька-Черняхівська – борець за молоду Україну // Нові дні. – 1970. – Ч. 12. – С. 74–86; *Гураль О.* Вероніка Черняхівська, “Записки червоної куропатки”. Про поетесу та її щоденник // Альманах бібліофілів / Упоряд. Є. Пшеничний. – Кн. 1. – Дорогобич, 2015. – С. 101–127; *Куриленко Й.* М. П. Старицький: Життя і творчість. – К., 1960. – 64 с.; *Поліщук В.* Михайло Старицький: Методологічні аспекти творчості. – Черкаси, 2003. – 100 с.; *його ж.* Художня проза М. Старицького: Монографія. – Черкаси, 2003. – 376 с.; *Сокирко Л.* М. П. Старицький: Критико-біографічний нарис. – К., 1960. – 169 с.; *Хорунжий Ю.* Шляхетні українки: Есеї-парсуни. – К., 2003. – 260 с.; *Цибаньова О.* Лаври і терни: Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького. – К., 1996. – 187 с.

² На момент написання листів письменниця ще не була одружена з О. Г. Черняхівським, тому у статті називаємо лише її дівоче прізвище.

Віталіївна (1849–1928), малолітній син Юрій (1882–1936-8?), згодом – старша донька, тоді акторка-початківець Марія Старицька (1865–1930). У фондовій колекції Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького на сьогоднішній день зберігається 8 листів Людмили Михайлівни до батьків, написаних у 1884–1891 рр., а саме: 16 вересня 1884 р.³, 2 лютого 1886 р.⁴, 14 березня 1886 р.⁵, 21 вересня 1886 р.⁶, 21 квітня 1887 р.⁷, 11 травня 1887 р.⁸, 30 вересня 1887 р.⁹, 10 жовтня 1891 р.¹⁰. Написано їх з Києва (винятком є лише лист від 30 вересня 1887 р., який надіслано із с. Миколаївка) до Москви, Санкт-Петербурга, Харкова. Документи до цього часу не були опубліковані, хоч і мають досить високий інформативний потенціал і дають можливість поглянути “з середини” на обставини життя родини. Враховуючи те, що писалися ці листи для читання у вузькому сімейному колі, з переконанням, що крім адресата (людини справді близької) вони ніким не будуть прочитані, оповідь ведеться досить відверто, наповнена критичними зауваженнями та сміливими твердженнями, детально подається інформація про повсякденне життя родини, описуються найінтимніші прагнення, поривання, мрії. Листи розкривають маловідомі аспекти антрепренерської діяльності Старицького, роботи над художніми творами, доповнюють інформацію про побутове життя, фінансове становище, стосунки у родині, мотивації ряду вчинків її представників, особливості виховання у сім’ї, вподобання, стан здоров’я. Важливі документи й для вивчення особистості самої авторки, адже виявляють її риси характеру, показують ставлення до навколишнього світу, людей, родини, засвідчують різні вияви особистості, навіть ті, що часто приховані від стороннього ока і не зафіксовані у будь-яких інших джерелах. За змістом інформації вони суттєво відрізняються від матеріалів листування з іншими діячами, адже в останніх Старицька майже не торкається теми родинного життя, а фокусує увагу на громадській та літературній роботі.

Перед тим як проаналізувати зміст документів, коротко оглянемо обставини життя родини, за яких вони були створені. Період написання листів охоплює 1884–1891 рр., часи, які були досить складними в історії родини Старицьких. Давно мріючи про створення українського професійного театру, 1883 р., на прохання Миколи Садовського, Марка Кропивницького та діячів Старої громади, Михайло Старицький очолив професійну художню трупку, до складу якої увійшли всі найвідоміші українські актори: М. Кропивницький (актор та режисер театру), М. Заньковецька, М. Садовський, згодом до

³ Музей Михайла Старицького (далі – ММС). – Книга надходжень (далі – КН)-6421. – Листи (далі – Л)-266. Лист до М. та С. Старицьких від 16 вересня 1884 р.

⁴ Там само. – КН-6424. – Л-269. Лист до М. та С. Старицьких від 2 лютого 1886 р.

⁵ Там само. – КН-6422. – Л-267. Лист до М. та С. Старицьких від 14 березня 1886 р.

⁶ Там само. – КН-6423. – Л-268. Лист до М. та С. Старицьких від 21 вересня 1886 р.

⁷ Там само. – КН-6426. – Л-271. Лист до М. Старицького від 21 квітня 1887 р.

⁸ Там само. – КН-6428. – Л-273. Лист до М. Старицького від 11 травня 1887 р.

⁹ Там само. – КН-6427. – Л-272. Лист до М. Старицького від 30 вересня 1887 р.

¹⁰ Там само. – КН-6433. – Л-278. Лист до М. Старицького від 10 жовтня 1891 р.

них приєдналися П. Саксаганський, І. Тобілевич та ін. Щоб надати театру належного фінансового забезпечення, Михайло Петрович продав власний маєток на Поділлі та сухарний завод на Куренівці, а всі кошти (більш ніж 60 тис. золотом) вклав у розпочату справу. Перша труппа театру Старицького разом з її керівником нараховувала 99 осіб, з яких 32 – актори (16 чоловіків, 16 жінок), хор з 30 осіб, оркестр з 25 музикантів і 11 осіб – адміністративний склад. За перше півріччя існування (незважаючи на те, що з осені 1883 р. їм було заборонено гастролювати на території Київського, Волинського і Подільського генерал-губернаторства) театр мав колосальний успіх, але навіть за найкращих зборів не міг позбутися дефіциту, який Старицький покривав зі власних коштів. До того ж, було збільшено акторський склад, за рахунок осіб, набраних для виконання російських п'єс (згідно з тогочасними адміністративними вимогами, мали в один вечір з українською грати і російську п'єсу)¹¹. За два наступних роки театр став одним з найвідоміших на українських теренах, втім, 1885 р. в ньому відбувся розкол, з труппи Старицького вийшли провідні актори: М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, П. Саксаганський та ін. Михайло Петрович залишився з порівняно слабким акторським складом, невдовзі з ним виїхав на гастролі до Криму. На той час його фінансове становище помітно погіршилося. Щоправда, родину гнітила не лише відсутність належного грошового забезпечення, а й вимушена розпорошеність її членів. У листах Л. Старицька нерідко нарікає, що досить складно жити без батьків. До початку антрепренерської діяльності родина мешкала увесь час разом, на літо традиційно виїздили до маєтку, а в зимову пору збиралися чималим товариством удома. Саме тому донька зверталася до Михайла Петровича з проханням залишити театр та повернутись до Києва. 1885 р. рідним майже вдалося умовити Старицького закінчити театральну діяльність та вступити на банківську службу. У Центральному державному історичному архіві м. Києва зберігається лист на бланку Управління державним дворянським банком, написаний відомим фінансистом Є. Картавцовим до М. Меркулова, в якому йдеться про таке: “Дворянин Михаил Петрович Старицкий обратился ко мне с просьбой о предоставлении ему места члена-оценщика в Киевском Отделении Государственного Дворянского Земельного Банка. Г. Старицкого рекомендуют многие, при чем утверждают, что театры и тому подобное были делом близких г. Старицкому лиц, пользовавшихся его именем, но что сам он во всем этом почти не при чем. Между тем, воспоминания годов студентства складываются у меня в том смысле, что г. Старицкий был одним из живых деятелей украинофильства”¹². Судячи з усього, в подальшому подане Михайлом Петровичем прохання було відхилено, оскільки його визнано неблагонадійним. Продовжуючи антрепренерську діяльність, М. Старицький і далі зазнавав матеріальних збитків. Незважаючи на гучний успіх гастролей у Москві, Петербурзі, Варшаві, Вільні, Мінську, Тифлісі, Кишиневі, Воронежі, Новгороді та інших містах, видатки все ж перевищували збори, негативно на діяльності театру позначалися й постійні

¹¹ Сокирко Л. М. П. Старицький... – С. 26–27.

¹² Центральный державный исторический архив Украины у Києві. – Ф. 442. – Оп. 835. – Спр. 10. – Арк. 13–13 зв.

цензурні утиски та заборони на постановки п'єс. Щоб поліпшити фінансове становище, письменник раз за разом планував підготовку російськомовних перекладів власних драм (з метою продати права на них російським театрам) та заробляв кошти публікацією прозових творів у тогочасних часописах. Так само в нелегких умовах перебувала й родина драматурга. Як видно з листів, з юних років старші доньки письменника давали приватні уроки, М. Старицька займалася викладацькою діяльністю та ін. Щоправда, і сама Марія Михайлівна, 1885 р. вступивши до трупи батька, працювала спочатку касиркою, пізніше акторкою, а згодом вступила до школи актора імператорських театрів О. Федотова у Москві (з ним же переїхала до Петербурга). Так само, короткий час у трупі батька працювала й Л. Старицька, яка усіма можливими засобами намагалася допомогти родині. В той же час вона почала робити власні самостійні кроки в літературі (1889 р. у журналі “Киевская старина” було надруковано її повість “Жива могила”). Одночасно 1889 р. при господах Косачів, Лисенків та Старицьких починає збиратися гурток творчої молоді “Плеяда”, організований Лесею Українкою, Михайлом Косачем, Людмилою Старицькою та ін.¹³ Останній зі збережених листів датується 1891 р. – періодом, коли публікації прозових творів Старицького стали одним з основних заробітків письменника, а він сам через нестатки та погіршення стану здоров'я вже мав на думці облишити театральну діяльність.

Відповідно листи Л. М. Старицької зафіксували інформацію, що є цінним доповненням до вже відомих фактів про тогочасне життя родини та доповненням її власного просопографічного портрета. Серед їхніх найважливіших тематичних блоків варто виділити такі.

1. Відомості про стосунки в родині та роль, яку відігравала у ній Людмила Михайлівна. На початок антрепренерської діяльності М. Старицького їй було неповних 15 років. Утім, незважаючи на юний вік, саме вона стала головою родини, яка залишилася в Києві. З того часу письменниця опікувалася вихованням молодших сестер та брата, дбала про їхню освіту. Джерела допомагають краще дослідити взаємовідносини в родині, зрозуміти низку фактів особистого життя, що стали основними у подальшій історії сім'ї та вплинули на діяльність її представників. З матеріалів видно, що всіх Старицьких поєднували близькі, дружні стосунки, характерною була взаємна підтримка та взаємодопомога. Сама Людмила Михайлівна з надзвичайною любов'ю та увагою ставилася до батька, сестри Марії, брата Юрія.

2. Однією з найважливіших тем, яких торкається у листах Людмила Михайлівна, є побут та фінансові справи. Адже доньці драматурга доводилося не лише займатися справою виховання молодших Старицьких, а й опікуватися побутовим життям родини (навіть у часи, коли вдома перебувала Софія Старицька). Як видно з листів, саме Людмила опікувалася орендою квартири, дбала про її облаштування, підшукувала пансіони для сестер або ж дачу для літнього відпочинку та ін. А найголовніше – намагалася вирішувати й фінансові питання: розраховувала потрібні кошти, домовлялася про позику у близьких людей, навіть намагалася сама заробляти гроші: давала приватні уроки, зверталася з проханням до батька надати п'єси для переписування або ж перекладу.

¹³ Хорунжий Ю. Шляхетні українки... – С. 29.

3. Матеріали листування доповнюють та урізноманітнюють інформацію про антрепренерську діяльність М. П. Старицького та роботу над літературними творами як самого драматурга, так і його доньки. В окремих джерелах вона коментує аспекти театральної діяльності батька, подає (часто гострі та негативні) характеристики сценічних діячів, коментує взаємовідносини у трупі, можливу угоду з М. Заньковецькою та ін. Щодо літературної діяльності, то деякі листи містять цінні доповнення до історії написання тих чи тих творів. Окремі документи допомагають дослідити й співпрацю Людмили та Михайла Старицького на літературній ниві (адже згодом саме донька стала співавтором історичних прозових творів). Подає Людмила Михайлівна й інформацію про написання власних творів. У листі описує, як створювалася її перша інтермедія “Новий рік”, зазначає, над якими перекладами творів класиків європейської літератури збирається працювати, скаржитися на складнощі при написанні певного твору.

4. Важливою є інформація для вивчення особистості самої Людмили Старицької. Як видно з епістолярію, друга половина 1880-х – початок 1890-х рр. стали справжньою школою життя для письменниці. Вона постає як сильна, енергійна натура, працелюбна, амбіційна, досить категорична у своїх вчинках та поведінці. Джерела доволі повно розкривають риси її характеру, світогляду, фіксують уподобання, літературні смаки.

5. Листи є цінним доповненням для вивчення становлення національної самоідентифікації та вживання української мови в родині. Суттєвою ознакою родинного епістолярію є те, що написано його російською мовою. Це є досить важливим для дослідження питання вживання української мови в родині, особливо при зіставленні з іншими матеріалами сім’ї Старицьких пізнішого періоду. Адже мова листів й самої Л. Старицької-Черняхівської початку ХХ ст., а також документів особового походження інших представників родини змінюється на українську.

Аналізуючи унікальність листів Л. Старицької до батьків як історичного та просопографічного джерела, варто звернути увагу на найголовнішу особливість – подана у них інформація часто не зафіксована в інших джерелах, але може бути ними доповнена. На сьогоднішній день основними джерелами для вивчення життя й діяльності родини Старицьких у 1880-х – 1890-х рр. є спогади самої Л. Старицької-Черняхівської¹⁴, її сестри О. Стешенко¹⁵, осіб, близьких до родини¹⁶, огляди театральної діяльності¹⁷ та листування. Як наголошувалося вище, текст листів, поданих у даній публікації, був розрахований для прочитання близькими людьми, що й обумовило його інформативну специфіку. На відміну від спогадів про батька письменниці, що були написані

¹⁴ *Старицька-Черняхівська Л.* Відгуки життя // Театр. – 1940. – № 11. – С. 18–20; № 12. – С. 1–4.

¹⁵ *Стешенко О.* Тканина життя [Спогади про М. Старицького] // Літературний журнал. – 1940. – № 11–12. – С. 171–192.

¹⁶ *О’Коннор-Вілінська В.* Лисенки і Старицькі. – Львів, 1936. – 121 с.; *Пчілка Олена.* Михайл Петрович Старицький. Памяти товарища // Киевская старина. – 1904. – Т. 85. – Кн. 5. – С. 440–449; *Тобілевич С.* Мої стежки і зустрічі: Спогади. – К., 1957. – 352 с.; та ін.

¹⁷ Напр.: *Кендзерский В.* Малорусский театр М. П. Старицкого в Воронеже. – СПб., 1885. – 41 с.

пізніше з метою створити для широкого кола читача певний образ драматурга, вони не мають штучних вилучень та замовчувань окремих сюжетів. Щодо написаного іншими особами з оточення родини, то певні факти з родинного життя їм були просто не відомі. Так само, огляди театральної діяльності Старицького відповідно обмежуються даними про постановки та гастрольні маршрути. Щодо іншого епістолярію членів родини, то на ньому в контексті розгляду даної теми зупинимося детальніше. До нашого часу збереглося небагато листів членів родини даного періоду. Передусім, це листи М. Старицького 1886–1891 рр., опубліковані у 6-му томі видання “Творів” письменника, які нараховують 22 одиниці й розкривають переважно літературну й театральну діяльність митця¹⁸. З матеріалів Людмили Михайлівни цих років, окрім даних джерел, збереглося небагато: 1 лист до сестри Марії від 7 жовтня 1887 р. (описує перебіг домашніх справ)¹⁹, 1 лист до О. Лисенка від 30 серпня 1890 р. (єдиною темою є смерть В. Лисенка)²⁰ та 4 листи до Гната Житецького, написані у 1886–1889 рр. Останні з названих джерел досить важливі в контексті дослідження листування Людмили Старицької з батьками, оскільки вони суттєво доповнюють дані про життя літераторки означеного проміжку часу та дозволяють зрозуміти, чому серед збережених документів трапляється пауза у 1888–1889 рр. Перший, 1886 р., написаний у Києві 16 липня, в ньому вона запрошує Житецького до себе та просить принести твори І. Нечуя-Левицького²¹. Інші три написані під час перебування літераторки у батьківській трупі. Листи від 11 липня та 7 серпня написані з Вільна²² та Мінська²³ до Києва, в них авторка повідомляє про роботу в театральній касі та ведення бухгалтерії, про складнощі написання власної повісті, зазначає, що в Мінську з ними перебувала й сестра Марія, наголошує, що Г. Житецький та В. О’Коннор – її найближчі люди. Надзвичайно важливим є лист від 12 травня 1889 р. з Казані, в якому письменниця зазначає, що відмовилася працювати касиркою, натомість дає приватні уроки доньці акторки О. Віриної та переписує тексти п’єс для батька²⁴. Отже, комплексне вивчення перелічених джерел до історії родини Старицьких дає змогу якомога детальніше розкрити особливості життя представників української інтелігенції. Актуалізація поданих нижче листів Людмили Старицької до батьків дозволить дослідникам доповнити вже відому інформацію, глибше розкрити мало відомі сюжети їхнього життя.

Усі документи написані чорним чорнилом на поштовому папері рукою Людмили Старицької; правки авторки, зроблені у тексті під час написання,

¹⁸ *Старицький М.* Твори: У 6 т. – К., 1990. – Т. 6: Оповідання, автобіографічні твори, вибрані листи / Упоряд., авт. прим. Л. Дем’янівська. – 1990. – С. 458–489.

¹⁹ ММС. – КН-6429. – Л.-274. Лист до Старицької М. від 7 жовтня 1887 р.

²⁰ Там само. – КН-6432. – Л. 277. Лист до Лисенка О. від 30 серпня 1890 р.

²¹ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукопису. – І 49275 (архів Житецького Г. П.). Лист до Г. Житецького від 16 липня 1886 р.

²² Там само. – І 49277 (архів Житецького Г. П.). Лист до Г. Житецького від 11 липня 1888 р.

²³ Там само. – І 49278 (архів Житецького Г. П.). Лист до Г. Житецького від 7 серпня 1888 р.

²⁴ Там само. – І 49279 (архів Житецького Г. П.). Лист до Г. Житецького від 12 травня 1889 р.

позначені у текстологічних коментарях зірочкою. Листи публікуються за чистовим автографом (тобто примірником, відправленим адресату), мовою оригіналу. Текст подається зі збереженням авторської стилістики (в тому числі специфічних авторських мовних конструкцій, вживаних Людмилою Михайлівною) та фонетики. Пунктуація та орфографія змінена відповідно до норм сучасного російського правопису. Іншомовні слова у тексті подаються мовою оригіналу зі збереженням авторського правопису.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Воскресенье. 16 сентября 1884 г.*

Дорогие мои татунчик¹ и мамунчик².

Только что получили письмо, в котором ты таточка дидуне³ пишешь, что вы с мамой не здоровы и что дела плохо идут. Но зачем же вы так отчаиваетесь? Как можно убивать себя из-за этого. Господи! Да ведь нам ваше здоровье дороже всего на свете. Только вы были здоровы, а здоровые люди всего смогут достигнуть. Да, наконец ведь и мы с Маней⁴, слава Богу, не маленькие. Вера Николаевна⁵ обещала Мане дать место⁶, как только откроется вакансия, а я бы и в этом году с удовольствием взяла бы урок, да нету, но на будущий год уже непременно возьму себе уроки. А ты, голубчик, таточка мой, пишешь, что ты болен и мама постоянно плачет. Если бы ты только мог представить, что это для нас значит, ты бы берегся; а мамочка, зачем она бедненькая постоянно плачет, неужели же вы не помните, что не о хлебе едином будет жив человек, а о слове исходящем из уст Божьих! Разве нам нужно много денег? Только чтобы прожить самым скромным образом. Дорогой татунчик, только ты не огорчайся так этими делами, ведь это лотерея – сегодня хорошо, завтра дурно. Ты теперь не можешь бросить трупы, но как только будет первая возможность, оставь ее, мы будем не знаю что делать, чтобы только меньше было расходов и чтобы нам жить вместе. Ах, таточка, таточка, как мне за тобой и мамой скучно, дорогой мой, бедненький таточка, а ты еще пишешь, что вы с мамусей не здоровы. Одно только меня переносит к вам; сесть за фортепиано в сумерки и играть “Вечерний звон”, “На заре туманной юности” да еще какой-то кусок из Бетховена, который мама постоянно играет^{**}. Мне так и кажется, что вы сидите в кабинете и стоит только перейти залу и крепко-крепко обнять вас. Помнишь, татунчик, как славно, тихо было в Карповке⁷, как хорошо, уютно было вечером, мы были все вместе, мама в столовой наливала чай, а ты мне играл “Вечерний звон”; на дворе шумел дождь, и дерево стонало под самым окном, широкой полоской врывался свет из столовой в залу, и так было славно, тепло и хорошо... Ах тата, а теперь я тебя не видела уже с самой весны. Теперь, я думаю, тебе невозможно приехать, а мамочке тоже нельзя, как же она тебя одного бросит; но если бы была хоть какая-нибудь возможность вас увидеть?

Мы уже 2 недели ходим в гимназию⁸, я с Оксаной⁹ занимаюсь уроками и музыкой. Меня уже вызывали из географии, и я 5 получила. Да, знаешь, Дядя Коля¹⁰,

* Лист Л. Старицької до батьків, написано з Києва до Харкова, чорним чорнилом, на одному подвійному аркуші, 4-х сторінках. Дата і день тижня проставлені у правому верхньому куті адресантом.

** Далі два перші слова наступного речення викреслено.

кажется, почти согласился давать мне уроки музыки. Я буду уже в этом году так стараться. Маня, кажется, поедет к вам в Харьков, может быть, она что-нибудь сможет там помочь вам, да притом и мама тогда не так плакать будет. Если б вы с мамочкой видели Юрочку¹¹, какой он сделался славный, просто прелесть, уже все говорит, но только таким потешным детским языком. Я также даю одной бедной барышне (Мусе¹², если ты помнишь) уроки музыки, она хотела, чтоб я [у] нее деньги брала, но я насилу отговорила ее от этого, и теперь она в презент мне вяжет воротничок и рукавички. Вот, если я позаймусь в этом году с Дядей Колей серьезно музыкой, то на будущий год уже буду в состоянии давать первоначальные уроки музыки. Не знаю, получил ли ты, голубчик, мое первое письмо, но отчего ни ты, ни мама нам не отвечаете? Ах, скучно, скучно без вас в Киеве...

Завтра Мамусины именины¹³. Дорогая мамочка, желаю тебе всего самого лучшего и главного – не плакать и не грустить. Дела идут не хорошо, но ведь все это можно поправить, а здоровье если расстроишь, то уже будет плохо. Мы вас все так любим, что, право, грешно плакать, и какие неприятности могут уменьшить нашу любовь? Татуня, ты помни, что тебе надо вести правильный образ жизни, не есть лишнего, не пить лишнего, не курить и ложиться спать ну в 12 ½ не позже, а ты, верно, ничего этого не исполняешь, берегись, пожалуйста, ну ради нас, ведь ты пойми, что это за положение – получать письмо, что ты и мама больны, и не видеть вас, ведь мы можем Бог знает что себе представить! Я опять, татуня, принимаюсь за свой план, чтобы нам после того, как ты сможешь развязаться с трупой, переехать в деревню. Тогда я бы могла заниматься с детьми, и не надо бы было в гимназию денег платить, притом мы бы их так хорошо воспитали, а то город так невообразимо портит, я даже замечаю это на самой себе, сознаюсь. Да, вы, верно, уже знаете про наш скандальный юбилей¹⁴, так что мне нечего вам и писать* об этом? А не знаете, так напишите, я вам его подробно опишу, скандал достойный описания. Университет закрыли на ½ года и уже около 100 студентов арестовали. А как побились Трепов и Субботин профессор¹⁵! Ну да это, вероятно, все вам известно. У нас все, слава Богу, здоровы. Оля¹⁶ занимается с Маней и очень хорошо, старается. Оксана тоже, т.е. скорее я над ее головой сижу, и поэтому она довольно хорошо учится. Насчет квартиры вот что, теперь во всем Киеве осталось не более 3–4 квар[тир], или в 2-3 комнаты или 700 р.–750. Есть впрочем, кажется, в 600, но перебираться – это все рублей 100 будет стоить, то уже лучше на этой остаться, право. До свидания же, мои дорогие, милые голубчики тато и мама, не грустите только, пожалуйста, и ты, Туся, смотри за собой. Деньги всегда еще можно заработать, а здоровье?.. Крепко, крепко всей душой целую вас. Людя**.

Все вас тоже целуют. Дорогой татуся мой, напиши, пожалуйста, хоть две строчки, и Муся тоже; буду так ждать, так ждать...

ММС. – КН-6421. – Л-266.

* Далі текст продовжується по верхньому полю з четвертої по першу сторінки.

** Далі текст написано на лівому полі першої сторінки.

Киев, 1886 г. 2-го февраля*

Дорогие татуся и мамуня! Мне уже так стыдно, так стыдно, что я Вам до сих пор не написала и даже с праздником не поздравила, только все никак не могла собраться – пойду в гимназию, потом на урок, а там устанешь и отложишь на завтра и так д[алее]. Тагуничка, мое серденько, мы получили твое поздравление и письмо. Праздники мы провели довольно весело, дети были в Думе на елке, я их водила, и представьте себе – вернулись мы в 3 ч! Сначала Оля немножко мялась возле моей юбки (об Оксане нечего говорить, она сейчас же нашла каких-то своих подруг и отправилась с ними), а потом так пошла отплясывать, что я ее и не видела: постоянно ее приглашали. Но что удивительнее всего, с нею танцевали все взрослые! Сначала я хотела их увести после 12 ч., но куда там! Оксана и Оля – ни за что, умоляли, просили – мусила сидеть до 3 ч. Потом им бабуня¹⁷ сделала также премиленькую елку на первый день. Затем они были у М-те Бокий¹⁸ на спектакле детском, они играли “Назара Стодолю”, так что получили довольно удовольствий. Новый год мы встречали у дяди Коли, и здесь была поставлена трилогия – интермедия – мистерия “Новий рік”¹⁹, сочинение Людмилы Старицкой. Но если бы ты знал, татуничка, сколько горя мне принесла эта несчастная интермедия, сколько я над ней выла! Понимаешь, мне ее заказали бабуня и дядя Коля, я, конечно, согласилась, но по своему чудному характеру отнеслась к ней спустя рукава. Написала половину, та конец все откладывала изо дня в день. Наконец дядя Коля приходит и говорит, что у него генеральная репетиция сегодня вечером и чтобы мы приходили непременно все вечером репетировать и музыку, и роли. (Дядя Коля написал к ней, к моим словам, чудную музыку). Просто “холод в душу мне проник”, когда я это услышала. Представь себе, татуся, вечером репетиция, а у меня ролей 5 нет – совсем-таки не написано, я скорее писать – сначала Оле, она изображала “Славу”, писала, писала, все-таки у меня к вечеру не готовы три роли и Манина недописана! Можешь себе представить мое положение, если б кто-нибудь другой – а то Дядя Коля! Нечего делать – иду со страхом и трепетом. Как узнал дядя Коля, что у меня 3 роли не написаны, как пошел, как пошел... ну как только может Дядя Коля! Боже мой! А потом потребовал написанные, чтобы процenzоровать их – уж был денек! Какое-то там нашел слово – “Невмирущність” (Бессмертие), а потом другие существительные не в том падеже поставила, грыз, грыз, и отчего ты грамматики не учишь, грамматики украинской, и как ты смеешь слова ковать, с какой стати, какое ты имеешь право и т. д., и т. д. Я чуть там не расплакалась: главное, сами просили, а потом кричать. Ну как пришел автор домой – та в подушки, та давай реветь, редела, редела, редела, выла, выла часа полтора... Потом уже Мане диктовать стала... К утру всем написала, кроме себя. Однако пьеса прошла, и все меня даже хвалили и аплодировали, хотя мы в хорах преизрядно набрехали. Так что мое первое произведение появилось в слезах. Знаешь мамуня, мы пошили им сами костюмы, из того тарлатану, что остался от “Утопленной”²⁰, а Оксане побрали и Мане. Оксана изображала – Любовь, Оля – Славу, Маня – Землю, я – Счастье, Лора²¹ – Вечность и т. д.

ММС. – КН-6424. – Л-269.

* Лист Л. Старицької до батьків від 2 лютого 1886 р., з Києва до (нез’ясов.) Написано чорним чорнилом на одному подвійному аркуші, трьох сторінках. На першій сторінці, у правому верхньому куті проставлено дату і місце написання.

Київ, 1886 г. 14-го марта*.

Серденько, голубчик наш таточка, мама сегодня только с Юрой приехала, а тебя и нема! А я так тебя, голубятко мое, ожидала, так ожидала! Говорит мама, что ты приедешь только через полторы недели. Неужели? Что ж тебе делать так долго. Я тебя ожидала, мое серденько, к концерту дядиному Колиному²² непременно. Завтра ведь концерт. Уже с Лорой порешили было, как мы сидеть будем с тобою. Мани так же сейчас нету, потому что она поехала к Дяде Дусе²³ в Знаменку, сегодня вечером должны приехать: завтра концерт. Господи, а я так радовалась, что наконец опять с таточкой своим пойду вместе, не так** одна, как собачонка, думала, что опять все вместе пойдем – и ты, и мама, и мы! Не так склалось, як жадалося! Хоть поспішай к нам, к нам скорее, серденьчочко. Позавчера я Вам послала письмо, конечно, оно не дошло, а вечером мы телеграмму получили. От, татуся, приедешь прочитаешь мою интермедию: ты знаешь, что я на Новый год написала. Бабуня и дядя Коля меня просили написать, я и написала: “Новий рік” и мы ее разыграли у дяди, после были гости и меня вызывали; она коротенькая очень и паршивенькая, но понравилась всем. Так что ее читала С. М. Игунова²⁴ и сказала, что есть у меня искорка и чтобы я занималась. Ольга Петровна²⁵ уже раз 10 все просит, чтобы я ей ее дала – дак стыдно ж, бо поганая. Недавно у нас была вечеринка на Шевченка “драматичного товариства”²⁶; там говорили про тебя, Таточка, речь и пили за твоё здоровье, ах, я так была рада, и сейчас же пили “и за дочку” и все со мной чокались. И на другой вечеринке “хрестоматій”²⁷ пили за твоё здоровье. Я ото на вечірку написала на Шевченка стихи, хотела читать, та некому было поправить и научить без тебя, татуся, дак я и раздумала. Ну Юра таким болтуном сделался, белькочет целый день, рассказывает, что тата его бил кулаками, шо він був у Танодаре²⁸ и т. д. Вам на месяц наняли две комнатки у бабушкином доме с нами в одном дворе. Туничка, да я еще хотела переводить сказки Мюссе²⁹ и Сталя³⁰ и уже перевела одну, та без тебя не хочу, нехай уже як ты подивишся та скажеш, чи варто, чи ні. Тут мне в гимназии такая была комедія! Приедешь, так расскажу уже. Ой, таточка, приезжай **свідце, свідце***** (как Юра говорит), а то подумай, уже как раз ½ года вчера было, как мы вас не видели. Подумай только, целых полгода. Ты соскучился за нами? А мы-то как! Ну, через неделю ты должен уже тут быть. Господи, как мы рады будем с Маней, как уже будем рады. Опять с татунчиком! Сегодня дедуня сказал Юре – ты кацап, как рассердился Юра: “Ты сам кацап, я малоросс”. Потешный такой: “Мы ему говорим, шо, може, ти Українець?”. “Ні, малоросс; малоросс, мене мама повчила, шо малоросс”. Хоть бы ты успел получить мое хоть это письмо. Тут приезжал к нам Пташников³¹, рассказывал много интересного, хотел тебя очень увидеть; говорит, что он договорил Кропивницкому³² театр в Петербурге, да что он^{4*} не захотел ехать, так он думает тебе предложить. Мама говорит, что он вечно брешет. Кто его знает. Ольга Петровна очень хочет тебя увидеть, получила сегодня твоё письмо, и афишу, и узоры³³. Да мало в письме поняла. Она готовит к печати, уже печатается её книжка “Думи-мережанки”³⁴.

* Лист Л. Старицької до батька, з Києва до (нез’ясов.) Лист написано чорним чорнилом на одному подвійному аркуші, чотирьох сторінках. Дату і місце написання вказано у лівому верхньому куті авторкою. Зверху на першій сторінці дописка олівцем рукою І. І. Стешенко: “8 ий клас гімназії”.

** Далі закреслено слово “как”.

*** Виділення в тексті оригіналу.

4* Зверху дописано “т. е. Кропивницький”.

Читала* на нашей вечерке свои стихотворения – ничего, хорошие. “Тато поїхав на-нимать тіатрі, – говорит Юрочка, – “чі довго ще тато буде нанімать тіатри?”. Голубяточко моє, мама говорит, что тебе нездоровится, ты приедешь, мы тебя тут полечим, будем за тобою ухаживать, я за тобою буду бегать как цуцик. Мой татуня, мое счастье, моя гордость, приезжай через неделю! Ой, поспеши же скорее. Целую тебя, крепко, крепко, дорогой мой** татуничка. Все тебя целуют, ты нам напиши телеграму, чтоб тебя встретили. Прощай, таточка, ой, когда б ты скорее приезжал. Господи, как бы я рада была. Твоя Людя.

ММС. – КН-6422. – Л-267.

№ 4

Adresse. Г. Киев. Михайловская ул. Дом Миславской, № X. Л. М. С. ***

21-го сентября [1886 р.]

Дорогие голубчики татуня и мамочка!

Прежде всего мамочку поздравляю с прошедшими именинами. За драму, таточка, вот что: на другой день ходила Маня к Александре Станиславовне³⁵, та сказала ей, что она даст с удовольствием, только бы пришел кто-нибудь счесть ее с оригиналом. На другое же утро я отправляюсь к М-ме Толочиновой, она очень радушно меня приняла; мы начали с ней читать; прочли... Тогда я и говорю, что вот, дескать, как тата будет рад: такое прекрасное произведение, так освежит репертуар... и т. д. А она говорит, что нет, как жаль, но я не могу ее в настоящее время послать Мих[аилу] Петр[овичу], потому что это будет проволочка дней в 15 минимум. Как я ее ни просила дать сначала тебе, и что ты сам пошлешь в цензурный комитет, что у тебя там есть свои люди, но она не согласилась, так как в тот же день отсылала ее в Петербург. Она мне посоветовала взять драму у Арабажина³⁶, отдать переписать и потом послать тебе, она бы и сама с удовольствием послала б тебе, если бы у ней был хоть один лишний экземпляр. Вчера Игнат³⁷ обещал принести эту драму, но не принес, верно, принесет сегодня, мы отдадим ее переписать, и как можно скорее ты ее получишь, но только через Ал[ександру] Станис[лавовну] вышла проволочка. Драма называется у нас “Ночь накануне Ивана Купала”; я хорошенько ее не раскусила, потому что, собственно, следила за правильностью с оригиналом, но что поразительно, она, верно, совсем не знает украинского языка, потому что я сама ей сделала массу поправок, напр[имер], она даже не знает так[их] обык[новенных] слов, как: конюшня, чердак и т. п. В драме М-ме Толочиновой сейчас, даже не вдумавшись, заметно отсутствие драматизма, собственно, и прочной внутренней связи, как-то не ожидаешь совсем конца, да и конец драмы – драматическая развязка у М-ме Толочиновой совершенно случайный, а не необходимый вследствие положения самих дейст[вующих] лиц. Впрочем, не могу писать об ней подробно, потому что не хорошо еще ее сама поняла. Ну, мы уже немножко устроились в своей квартире, у нас премило, жаль, таточка, что ты, бывши в Киеве, не зашел к нам посмотреть, только все еще не присылают наше пианино. Да я и забыла написать самое главное, я ведь 1-го числа получила мои

* Дописано зверху “она”.

** Продовження тексту дописано зверху сторінки.

*** Лист Л. Старицької до батьків, з Києва до Харкова (?), написано чорним чорнилом на 2-х подвійних аркушах, 8-ми сторінках. На першій сторінці приписка олівцем рукою І. І. Стешенко – “8-ий клас”, така сама приписка і на шостій сторінці. Зверху першого аркуша проставлено адресу відправника та дату написання, рік не зазначено, його встановлено за контекстом.

первые заработанные деньги 15 р.!* Из них я 5 р. отдала бабуне спрятать и чтобы она мне их не отдавала, как бы я ее не просила, только в случае крайней необходим[ости], напр[имер], приезд Козельского³⁸. И так буду каждый месяц откладывать по 5 р., у меня к лету будет 40 р. своих – заработанных денег! Ты не можешь представить, с какой гордостью я купила себе за свои** деньги перчатки; купишь и знаешь, что никто на тебя дома кричать не будет “ты опять купила перчатки, другим людям и шуб нет, а ты 1 р. 75 к. на перчатки тратишь”, как мамочка голубочка всегда делала. Да на остальные деньги я себе закажу к украинскому костюму красные сапоги. Знаешь что, татунчик, я лучше драму перепишу сама – это у тебя по крайней мере 10 р. в кармане будет, а мне это не затруднительно. Олю М-не Симановская³⁹ приняла в пансион, сказала, что она обождет, покуда ты вышлешь, и вот уже Оля с неделю в пансионе, Оксана тоже. Сегодня Суббота, и мы их берем к себе домой. Да, “Гамлета”⁴⁰ оказалось 25 экзempl[яров]. Я их сегодня отнесу продавать, это отлично, потому что Мане как раз надо было пальто – у ней нету, а у нас уже совсем холодно. Голубчик татуся, нашли твое пальто и мамочкину шапочку, вышлем вам все это вместе с драмой. Да если б ты знал, какая потеха с Богд[аном] Хмельн[ицким]⁴¹, я все переводила еще так-сяк, а как дошло дело до слова “поселение”, так и стала, и вот уже третий день дальше не могу двинуться. А мы опять совсем одни... И Бог знает, когда еще увидим Вас; знаешь, таточка, аж завидно смотреть на других, потому что у всех своя семья, а мы совершенно одни, что ж, дедуня и бабуня хоть и ласкают нас, а все же мы сами, совершенно одиноки, пот[ому], что все это не мать и не отец, ах, одним так тяжело и одиноко, особенно теперь мы с Маней всего вдвоем... А если бы вы с мамой тут, с нами жили, я бы, как цуцик, за тобой, таточка, бегала. Вот те несколько дней, что ты пробыл здесь, такое приятное счастливое было чувство, что у нас опять есть и тата, и мама, даже гордость некоторая, знать, что ты тут, и быть с тобой вместе, и видеть тебя, мое голубяточко, а теперь...

Как вы доехали, что делает наш сын и прекрасная Дульсинея? Ах да! Вот мамочка, голубчик, тебе приятная новость – кухарка по этажу пошла в Знаменку⁴². Татуся, голубчик, напиши ж нам сейчас, что с вами, как вы доехали, как твои дела, где вы теперь устроились, и как мамочкино здоровье, и что Юрочка делает, и все, все... Татуня, голубчик, ведь тебя так никто не любит, как я, я уже тебя так люблю, как никто и не сумеет, серденько мое, за тебя я даже всем готова глаза выдрать. Я тебе еще не рассказывала, как я за тебя ругалась со всеми и не только за тебя, но за твои даже произведения; раз даже, помню, пришла в такое остервенение, когда с кем-то спорила, говорили, что ты слова куешь и т. п. Дак я разозлилась и говорю – да, тата только вам создал язык, пот[ому что] кто же мог бы да и что можно написать на языке, в котором всего 2 слова – вареники и галушки? А тата Вам дал язык и т. д.⁴³ Право, другие дети, а мы тебя и маму так любим, аж странно, право? Вы, верно, ничего не поймете из моего писания, это мы еще не купили себе хорошего чернила. Мамочка, ты должна за нас порадоваться, наша хозяйка такая милая, добрая женщина, просто прелесть: на новоселье прислала нам целую вазку чудесных груш из своего сада. 16-го на мои именины тоже прислала вазку груш и вазку орехов волосск[их] из своего сада, и такая любезная, вот сейчас увидела, что я пишу письмо, и принесла мне целую кучу почтовой бумаги, чтобы я непременно взяла! – очень милая – купчиха. Я покуда еще не могу идти в гимназию, надо 62 р. ½ запла[ить], а уже пора да й пора, уже я 2 недел[и] пропустила.

* Підкреслення Л. Старицької.

** Підкреслення авторки.

Маня просила оставить ей место, но я пошлю это письмо, она отдельно напишет: она теперь в пансионе. Кланяйтесь очень-очень от меня Волошину⁴⁴, если увидите его. Отвечайте же, голубчики тата и мамочка наши, сейчас же – нам и так, так скучно. Маня будет играть в спектакле Марусю из “Дай сердцу волю”⁴⁵. Был тут Пташник, да, верно, он тебе сам все напишет. Прощайте. Целую вас, мамочка и таточка, крепко, крепко; не забывайте же нас, пожалуйста. Ваша Людя.

Юрочку, мама, непременно поцелуй и скажи, что это я его целую и няню тоже*. Не знаю, или бабушке с передачей, только пишите, ради Бога – ты же, мамочка, обещала. ММС. – КН-6423. – Л-268.

№ 5

Киев 1887 года. 21 апреля**

Дорогой татунчик! Уже я давно перевела и переписала это либретто, да боялась посылать в Москву, чтобы оно с вами не разминулось. Вот видишь, тато, какой ты гадкий, говорил, что будешь скучать за мною, а до сих пор нам ни одного письмеца не написал, и Маня тоже. Знаешь, мне вчера пан Горленко⁴⁶ прислал свою брошюрку “О малорусском театре” в подарок, с надписью “Многоув[ажаемой] Л. М. от В. Горленка”, видишь, какая я остроумная, но я так удивилась этому вниманию, потому что я не только не просила его об этом, но даже и не знала, что он написал такое сочинение; и решительно не понимаю, почему это он прислал мне ее; или он узнал откуда, что нравится мне? В либретто, таточка, пропущено несколько реплик Беса⁴⁷, но это должен ты сам перевести, ты обещал, потому что сколько я не думала, но не могла перевести этих многоумных выражений: “чтоб тебе, собаке, глотку залило!”.

Madame Троцкой⁴⁸ я написала уже очень убедительное письмо в Лубны, испрашивала и насчет дачи для мамы, а когда ты вышлешь деньги, то я и поеду немедленно, только высылай деньги на мое имя, иначе нельзя будет поехать, так как дидуня и бабуня, даже и мама начнут кричать, что не нужно, что это даром деньги тратить, что можно и осенью отдать. Карточку мою я тебе заказала, и она будет сегодня или завтра готова, а на большую 8 р. 25 к. не дали, когда будешь высылать в Лубны, то вышли вместе. Рубаху твою бесконечную тоже на днях, написали, пришлют. К нам приехала недавно бабушка Алена⁴⁹, и по этому поводу бабуня и дидуня не хотят к нам приходить, это действительно, хотя ее и очень жаль, но при нашем тесном положении – наказание. Но мама надеется отдать ее в бедный дом. Больше никаких особенных нет новостей. Да, Иван⁵⁰ печатает свой рассказ “Тихо плине нічка дружа” который и тебе и им мне посвящается и будет напечатано – посвящено Люде.

Мне очень хочется к Вам в Нижний Новгород приехать, и это будет очень возможно, потому что дядя Коля собирается приехать в Нижний непременно. Да, таточка, я перевод сделала со всем моим старанием, и если еще будет в виду что-нибудь в роде этой работы, то пришли мне, мне это очень по сердцу, кроме этого и в материальном отношении, потому что* до сих пор мне нет ни одного урока, да и оплачиваются они очень скупо, – это моя просьба.

Мы только что, тата, получили твое письмо из Москвы, относительно Ваших неприятностей с Маней, это ужасно нас огорчило, особенно меня за тебя и за Маню;

* Закінчення тексту листа дописано зверху на першій сторінці.

** Лист Л. Старицької до батька, від 21 квітня 1887 р., з Києва до Москви, написано чорним чорнилом на одному подвійному аркуші в лінійку, на чотирьох сторінках. У верхньому лівому кутку на другій сторінці малюнок – профіль молодої жінки, намальований авторкою. По верхньому полю з четвертої по третю сторінки дописка рукою Людмили Старицької. Дату і місце написання зазначено авторкою.

Листи Людмили Старицької до батьків (1880-ті – початок 1890-х років)

и мне тем-то так и неприятно, что Маня благодаря своему сумасбродному характеру* всегда тебя вооружает против себя, несмотря на то, что дома всегда за тебя** с мамой ссорилась, и с дедуней, если они про тебя что-нибудь дурное говорили. И я уверена, что она теперь с утра до вечера ревет, за то, что с тобой поссорилась. Ведь она, наверно, и сознает теперь, что не права, да боится попросить у тебя прощения. А все же таки, таточка, она тебя больше всех любит, и если бы что-нибудь случилось даже, то она бы, именно она, могла бы для тебя всем пожертвовать. Ведь ты сам знаешь, что ее назвали все св[ятой]⁵¹ женщиной, и то правда – ведь ты знаешь, что она добрее нас всех, и для тебя. Ты, таточка, уже прости ей ее дерзости, благодаря ее любви к тебе; ведь она со всеми ссорилась, и все знают ее несчастный характер. А ты знаешь, она ведь теперь может, чего доброго, что-нибудь себе сделать. Таточка, ты прости ее непременно, ведь ты знаешь, как она тебя любит, и что касается ее поступка с кассою, то я уверена в том, что здесь не обошлось без Перлова⁵², и он, наверно, уговорил и убедил ее вмешаться покуда в кассу. Ведь не из лени же она не сидела там. Прости ее, таточка, ради всех нас, ведь ты, наверно, не можешь себе и представить, в каком она теперь ужасном состоянии.

Твоя Людя.

Р. S. Голубчик таточка, прости ее, ведь она тебе ближе всех. Ради нас, прости ее, не дай Бог, кто за тобой присмотрит, кто тебя пожалеет, если ты будешь болен***. Решетка для Олички бедненькой стоит 60 р. Более или менее порядочная, можно купить и за 40, но такой не стоит даже: она очень низка и тонка⁵³.

ММС. – КН-6426. – Л-271.

№ 6

Киев, 1887 года. Мая 11-го^{4*}.

Голубчик татуня! Посылаю тебе мой портрет, такой же самисенький, как у Ивана. Мы, право, удивляемся, отчего это ты ничего нам не пишешь? Маня писала, что ты в Петербурге, но отчего же ты там сидишь так долго и до сих пор? Стыдно тебе, татка, так мало обращать на нас внимания; а мы тебе в Воронеж писали с мамой – я послала “Кузнецца Вакулу”⁵⁴ давно уже и просила тебя, чтобы ты мне поручил еще какую-нибудь работу в этом роде, а то я и сама не понимаю, зачем меня вы назад в хутор⁵⁵ не пустили, там я по крайней мере была занята и ни у кого на шее не торчала, а здесь мне обещали урок и ничего не нашли, так я глупо и бесцельно провожу время, хотя по твоему совету теперь занимаюсь немецким языком, может, можно будет какие-нибудь переводы делать. На зиму мне обещали, если только это исполнится, порядочное место в конторе страхования жизни за 30–40 р. в месяц, занятия от 10 до 4 ч. вечера, а после этого можно будет еще какой-нибудь урок или что-нибудь в этом роде, так что я опять вам ничего стоять не буду; а то ты не поверишь, таточка, как мне и досадно, и неприятно, что ты там трудишься, а я вот сижу даром, когда имей я урок, я бы могла маме хоть 15 р. в месяц платить за мой обед и комнату. Да и кроме того, что стыдно – ведь досадно сидеть так без занятий, без цели и без денег. Теперь я вот еще что тебе хотела сказать: как мне быть с летом? Уехать ли мне на урок какой

* Далі закреслено “никто”.

** Далі викреслено “тобою”.

*** Закінчення тексту листа на другій сторінці.

^{4*} Лист Л. М. Старицької до батька від 11 травня 1887 р., з Києва до Санкт-Петербурга. Лист написано чорним чорнилом на одному подвійному аркуші в лінійку, на 4-х сторінках. Дата і місце написання зазначені авторкою у правому верхньому куті на першій сторінці.

или остаться с мамой и Оксаной, конечно, если бы возможно это было, потому что я хоть так буду сидеть, но присмотрю за Оксаной, да и маму одну как бросить, но если у тебя такие стесненные обстоятельства, то, пожалуйста, таточка, напиши: я не хочу, чтобы ты для меня лишний час в день потрудился. Теперь, татуся, я писала М-ме Троцкой и получила очень любезный ответ, относительно Оксаны. Она писала, что пансионеров нет, но жить она может у ней за 25 р. в месяц. Предлагала также дачу маме, очень миленькую, но мама не захотела и дала задаток в Китаеве, за ту самую дачу, на которой мы жили. Так что, я думаю, теперь отвозить Оксану в Лубны не стоит, потому что кроме учителя 25 р. в мес[яц] платить, а дома она ничего не стоит, а не лучше ли в августе уже? Впрочем, это как ты сам считаешь. Бабуня и дидуня уже уехали в Знаменку, пишут – дядино Дусино здоровье нехорошо, и что он ужасно скучает. В Киеве нам-то очень и скучно, и грустно, мы представляем из себя отрезанный ломоть, от одних отстали, к другим не пристали. Особенно мне скучно: ни Мани, ни Лоры, ни Зины⁵⁶. Сижу себе сама на развалинах Карфагена: аби день до вечера. Маня ничего не писала про ваши дела. Мы слыхали, что в Москве вы уехали с триумфом, а ну как в Воронеже, неужели плохо? Знаешь, Юрка уже начал учиться читать, но 5 минут поучится и уже начинает пищать: “Пусти мене, я втомився, ох як я втомився!” Как он триумфовал, когда получил твою телеграмму, целый день с ней не расставался и держал ее до горы ногами. Ты простил ли уже Маню, ведь наверное да, таточка? Ты же никогда не был злопамятным. Тех 50 руб[лей], что ты писал в телеграмме, мы не получили – тебя обвиняют, говорят, что ты, наверное, забыл, но я боюсь – не вышла бы такая история, как, помнишь, тогда с дяди Колиными деньгами. Ты справишься – серьезно. Отчего же ты, тата, Оле на решетку не прислал? У вас же хорошо шли дела, отчего же ты не прислал ей, ведь ей, бедненькой, вы ничего уже больше не будете покупать: ни платья, ни шляпки, ни башмаки, ни книжки, ни конфеты, это ж был бы последний и вечный подарок. Больше она ничего никогда не попросит, и как же можно отказать в этом мертвой дочери? О, если б у меня теперь были – я б сейчас заказала, ты не можешь себе представить, тата, как ужасно грустно видеть эту маленькую, заброшенную могилку, без решетки, без креста, как сирота. Тогда как у ней все родные живы. Это ужасно, так как у каждого нищего могилка загорожена, а наша бедная Оля... Тем более, что я знаю, как у тебя деньги идут и как тебя все эксплуатируют. Пришли, таточка ей, нашей бедненькой Оле, она ж тебя так любила и звала перед смертью. Тата, если тебе что в моем письме не понравилось – не сердись на меня, ты же знаешь, что тебя никто так не любит, как я, и если я говорю что-то для тебя же, о тебе думая. Прощай серденько, пиши же мне. Твоя Людя.

Отвечай нам, деточка, сейчас же, сейчас же, а то мы, право, так беспокоимся – здоров ли ты. Куда едете из Воронежа?

ММС. – КН-6428 – Л-273.

№ 7

Николаевка, 30-го сентября, 1887 г.*

Голубчик Татунчик! Уже не пишу я вам с Маней так давно, потому что с самого 20 августа, со дня на день ожидаем Маню. Да и теперь не знаю, застанет ли мое письмо ее в Москве. А мне, собственно, очень много нужно бы Вам написать. Во-первых, вечно неразрешимый вопрос с Оксаной, что с нею делать, но, впрочем, он в

* Лист Л. Старицької до батька з Миколаївки до Москви, від 30 вересня 1887 р. Лист написано чорним чорнилом на одному подвійному аркуші в лінійку, на чотирьох сторінках. Дата і місце написання зазначені авторкою у правому верхньому куті на першій сторінці.

прямой зависимости от денег, были бы деньги, и ее сейчас же можно отдать в любую гимназию. Покуда что мы себе наняли три комнаты в Киеве. А как вы думаете с мамой. Право, хоть не мое дело, но скажу, не хорошо, что вы с Маней ничего маме не напишете, ну нет денег, то нет, но отчего же не написать прямо, а оставлять маму бедную за бортом. Но, главное, таточка, я за себя тебе написать хотела. Я так бы хотела жить с тобой и с Маней, уже так мне наскучило мне самой околачиваться. Вот Аршаневский⁵⁷ обещает давно мне место, 15-го, говорит, наверно уже будет, место хорошее – 35 р., но, право, я бы даже за гораздо меньшую плату согласилась бы уехать к вам, если бы мне могло быть у Вас какое-нибудь подходящее занятие. Я так бы хотела жить с тобой и с Маней, а то, что же я, точно отрезанный ломоть. Да Маня мне и писала, что вы тоже хотите, чтобы я жила с вами, ох это было б чудно. Видишь ли, татуня, и кроме того за мои писательские способности все мне говорят, что мне стыдно ничего не делать, а между тем как могу я сама заниматься, когда некому даже указать мне мои недостатки! Да, знаешь, те стихи мои, що Косачка⁵⁸ напечатала в “Жіночем вінке”⁵⁹, похвалили, а казочку напечатают в библиотеке для молодежи⁶⁰. Теперь мы юмористическую казочку в стихах написали “Ледащо”⁶¹. Но, видишь ли, если бы мне у вас могло быть какое-нибудь место, помимо сцены, переписывать, что ли, или счета вести, у меня хороший почерк; а то на сцене мне не хочется, да и что я там могу изобразить. Ах, таточка. Я так бы хотела с вами жить. А то в случае мне 15-го не будет готово место, мне предлагают урок на выезде в деревню; но как неприятно жить в чужом семействе, в чужом селе. Я хотела об этом еще летом написать, да все ждала Маньку, думала поговорить с нею.

А я тебе и не пишу, где я теперь – в Николаевке⁶² у Лоры, дал дядя Дуся даровой билет, и я приехала на недельку отдохнуть, от 5-го уедем. Здесь мне славно, а то ты не поверишь, как тоскливо, неприятно прошло все лето. Видала я на минутку Зину, она говорила, какие гадости делает Кропивницкий. Но как ваши, собственно, дела? Хорошо или нет?

Когда Маня приедет в Киев, я за ней так уже соскучилась, что страх! Оксана со мной все время занималась, но теперь ей надо непременно учителя, потому что она меня не слушает, и это выходит не учеба, а вечные ссоры. Юрка такая прелесть, что вот я его не видела несколько дней, а уже страх как соскучилась; он выучил на память: “По синим волнам океана”⁶³, “Прибежали в избу дети”⁶⁴ и “Бьют пороги”⁶⁵. Уверяет, что в России всего 4 поэта: “Пушкин, да Лермонтов, да Людя, да я”. Если Маня еще не уехала, скажи ей, татуня, что я ей не пишу, потому что со дня на день все ожидала, да и теперь даже не знаю, где она. Ну, прощай, татуся, писала бы больше, да некогда: Вита⁶⁶ сейчас уезжает в Кременчуг. Здесь мне хорошо: все за мной ухаживают. Ах, таточка, голубчик, устрой так, чтобы я с тобой и с Маней жила вместе, это была б моя первая радость в жизни, и опять бы можно зажить счастливо. Твоя Людя*.

Р. С. Лора тебя и Маничку крепко целует, Вита и Федор Акимыч кланяются⁶⁷. Здесь часто тебя вспоминают. Ну прощай, мое серденько, целую тебя крепко, крепко. Отвечай же мне, пожалуйста, поскорее, в Киев прямо, 5-го я уже там буду.

ММС. – КН-6427. – Л-272.

* Закінчення тексту листа дописано по верхньому полю з 4-ї по 2-гу сторінку.

№ 8

Киев, 1891 г. Октября, 10-го.*

Мой родненький татуничка!

Давно тебе не писала, все ждала от тебя письма, да и так бежит день за днем – не успеешь оглянуться. А я уже беспокоилась, и об тебе, и об Мане ужасно тревожусь: написала к ней в Острог⁶⁸, и до сих пор от нее нет ответа. Не понимаю, где она и почему молчит. Ну-с, первое сообщу тебе, чтобы ты не беспокоился за нас: дядя Коля занял нам на свое имя 200 руб[лей] в банке, процент очень маленький, из которых сейчас же 60 р. долгов порасплачивали (еще и прошлогодних), да потом обувью на всех членов семьи, так что вряд ли мы с ними дотянем до конца ноября. А там нужно будет отдавать. Хотя мы теперь живем так экономно, что страх. Вообрази, благод[аря] нашим жильцам и столовнице⁶⁹ все же таки от этого выгода есть – нам жить стоит руб[лей] 75-80. Это в Киеве-то! Конечно, уже безо всяких костюмов. Предложение Заньковецкой⁷⁰ показалось мне не очень-то красивым: значит подрывать все остальные труп[п]ы, опять эта отвратительная вражда между малорусскими труп[п]ами! Да ты и больше заработаешь авторскими, если все труп[п]ы будут играть твои пьесы. Впрочем, таточка, как знаешь, а то опять скажешь, что я рассуждаю, как лисичка с волком; только это не красивая сделка. Но я ужасно, ужасно хочу увидеть тебя: если ты будешь в Курске – ты же непременно должен заехать в Киев – тут так близко и так как твоя повесть печтается уже⁷¹ – ты должен пожить с нами. Миленький таточка, если бы ты знал, как я рада буду тебя увидеть. Ужасно, ужасно! И лучше же тебе в Киеве полечиться, я бы так уже тебя доглядала и ласкала! Я очень рада, что теперь Ив[ан] Ник[олаевич]⁷² в Москве – все же таки ты не один: есть свой человек. А отчего ты не зайдешь к Мачтету⁷³? К Гольцеву⁷⁴? Приезжай, таточка, в Киев, хоть на короткое время! Я соскучилась за тобой! Юрка учится хорошо, хотя шалун и разбойник ужасный. Набирает завтраки на три души, а домой является страшно голодный. Оказывается, что он весь свой завтрак раздает товарищам, говорит, что у него уже партия в 20 душ. Вообще, везде играет роль полководца. Но у него есть серьезные задатки таланта. Он постоянно пишет сочинения и для своего возраста чрезвычайно недурно. Все только собирается посылать в цензуру. Он очень был тронут, что ты написал ему, и все хотел писать тебе, но говорит, что я буду писать? Знаешь, теперь в Киеве живет Русов⁷⁵, он очень спрашивает постоянно о тебе. Да, в Одессе назначена премия в 3000 р. за русскую пьесу. Пиши, право, тата, авось получишь. Туда в этом году много пьес было послано и известными русскими драмат[ургами], но все остались с носом и премию никому не выдали. Посылаю тебе план мой, татуся⁷⁶, но сама вижу тысячу его недостатков: мне кажется, что слабо развивается интрига в романтическ[ом] отношении и что обществ[енное] состояние мало отражается в романе, что иезуиты уже известные своими интригами, уже, наверное, мало интригуют и т. д. Наконец, многие лица принимают очень слабое участие в интриге. Но, конечно, я план написала очень кратко, многие разговоры и не внесла даже. Только наша истор[ическая] повесть должна быть полнее и осмысленнее того хотя бы историч[еского] романа, кот[орый] печатался в “Русской мысли”⁷⁷: “При дворе Медичи”⁷⁸. Так что, покуда ты не просмотришь плана, я ничего не буду писать, а ты – исправь и пришли мне, и тогда я уже буду писать, а то напишу, может, что и совсем не нужно. Характеры же все уже тебе известны, исключая

* Лист Л. М. Старицької до М. П. Старицького з Києва до Москви, написаний чорним чорнилом, на двох аркушах, подвійному та одинарному, на шести сторінках. Дата і місце написання зазначені авторкою у правому верхньому куті на першій сторінці.

вот новых, мною введенных: пана Кишки, Гулевича, Чеховича, Негалльского, Мотовила и слуги Юрия⁷⁹. Ну, я думаю, ты их и так знаешь: Кишка – веселый, много видевший, бывалый, гостеприимный пышный пан, живет на широкую ногу. Опора социанианства. Гулевич – простой, веселый гуляка, но добродушный малый; Чехович – аристократ, пресыщенный жизнью, с тонким скептическ[им] умом, он ничему, собственно, не верит. Атеист во всех отношен[иях]. Хотя приход[ит] к социанству, но насмешливо и критически относ[ится] к нему, к Юрию расположен. Негалльский – истинно верующая, пиетическая натура. Мотовило – фанатик, вроде того, что, помнишь, отрубленн[ую] руку бросил в лицо тому, за которого поклялся. Слуга – тип преданнейшего слуги, обожающего своего господина, ворчун. Ну вот, кажется, все. Знаешь, таточка, мне кажется, если ты придашь жизни, определенности и твердости этой повести, то она годится хотя бы и в “Русскую мысль”, потому что тот историч[еский] роман, который там печатается, даже перед этой повестью не выдерживает никакой критики. Мне очень интересно, как ты разругаешь мой глупенький план.

Татунчика, если союз с Заньковецкой не запрещает остальным труппам играть твои пьесы, то соглашайся с ней и только тогда приезжай к нам. Я в последний раз уже, слышишь, живу без тебя и без Мани. С какой стати я обречена на одиночество. Но, если, писавши ей пьесы, ты этим не позволяешь никому из остальных трупп пользоваться твоими пьесами – это как-то нехорошо и против твоих прошлых товарищей. Пускай они с тобой поступали мерзко, а все-таки они же товарищи. Но если, таточка, это не сопряжено с такой изолировкой – то хорошо! Да, если бы наша повесть вышла очень удачная, можно было б тогда жить в Москве, чтобы и Маня с нами жила, я бы тогда поступила на курсы – вот бы радость была! Не говоря уже о личном желании, и для того, чтобы писать, надо быть по образованию и развитию если не выше, то уже во всяком случае не ниже современного общества! А я чувствую такой недостаток в своем образовании. И жить мне хочется с вами, а не одной. Ну до свидания, мой родненький таточка. Если ты будешь ехать в Курск, напиши мне, я еще, быть* может, смогу достать тебе до Киева билет даровой. Ужасно хочу тебя видеть. Да, пиши мне скорее: мне страшно хочется поехать в деревню в гости к Ильешенко⁸⁰, так что если мне Синицк[ий]⁸¹ пришлет переписку, то я на той неделе поеду дня на три, это стоит всего туда и обратно 3 рубля. Страшно хочется отдохнуть, а погода у нас невероятная: теперь все в одних платьях ходят – днем просто жарко! И все время безоблачное небо! Оно-то хорошо, но на будущий год всех ожидает голод. Скорее пиши мне, мое седое деточко, и напиши, куда писать Мане, я не понимаю, почему она молчит. А ты написал Соловцову⁸² за Маню? Да и пришли же мне письмо на его имя, чтобы он дал нам билеты, мы бы пошли в театр. Целую крепко, крепко.

Людя.

ММС. – КН-6433. – Л-278.

КОМЕНТАРІ

1. *Татунчик* (*татунчик*, *таточка*) – так у родині Старицьких зверталися до батька, Михайла Петровича Старицького. Старицький Михайло Петрович (1840–1904) – поет, прозаїк, драматург, перекладач, громадський діяч, корифей українського театру. 1883 р. очолив першу українську професійну труппу, до складу якої увійшли М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, М. Садовська-Барілотті, пізніше – Іван Карпенко-Карий та П. Саксаганський. За два роки з неї вийшли провідні актори, Михайло Петрович був змушений продовжувати гастролі зі значно слабшим

* Закінчення листа написано між рядків з кінця до початку сторінки.

складом. 1893 р. через матеріальні нестатки та погіршення стану здоров'я залишив антрепренерську діяльність, присвятивши себе літературній та громадській роботі.

2. *Мамунчик* – Старицька Софія Віталіївна (1849–1928) – дружина М. П. Старицького, молодша сестра композитора Миколи Лисенка. Під час гастролей часто супроводжувала М. Старицького.

3. *Дидуня* – Віталій Романович Лисенко (1809–1890), батько М. В. Лисенка та С. В. Старицької, опікун М. П. Старицького. З юних років перебував на військовій службі, 1853 р. вийшов у відставку у чині полковника. У 1860–1870 рр. голова З'їзду мирових посередників Таращанського та Сквирського повітів, член Київського відділу Імператорського географічного товариства, автор кількох етнографічних розвідок.

4. *Маня* – Марія Михайлівна Старицька (1865–1930) – старша донька Михайла Старицького, акторка, режисер, педагог. 1885 р. розпочала акторську кар'єру у трупі М. Старицького, пізніше працювала у театрах Петербурга. По закінченні акторської кар'єри викладала у музично-драматичній школі М. Лисенка, у 1917 р. очолила Театральний відділ при Генеральному секретаріаті (пізніше Міністерстві) освіти УНР.

5. *Вера Николаевна* – Віра Миколаївна Ващенко-Захарченко (1840–1895) – педагог, директор та засновниця жіночої гімназії Ващенко-Захарченко.

6. По закінченні повного курсу гімназії М. Старицька 1882 р. вступила на Вищі жіночі Бестужевські курси в Санкт-Петербурзі, але після того, як М. Старицький розпочав антрепренерську діяльність, повернулася до Києва, продовживши навчання на Київських вищих жіночих курсах; на час написання листа мала право викладати в гімназії.

7. *Карповка* – маєток М. Старицького на Поділлі, який він продав для створення театру.

8. “...ходим в гімназію...” – доньки М. Старицького навчалися у жіночій гімназії Ващенко-Захарченко.

9. *Оксана* – Оксана Михайлівна Старицька, по чоловікові Стешенко (1875–1942) – третя донька М. П. Старицького, майбутня дитяча письменниця і перекладачка. 1897 р. одружилася з Іваном Матвійовичем Стешенком. У 1917–1920 рр. працювала у Департаменті позашкільної освіти Генерального секретаріату освіти УНР. В цей час вона упорядкувала і видала перші українські читанки для дітей “Рідні колоски” та “Колоски життя”. За радянських часів займалася літературною працею, була відома як дитяча письменниця, перекладачка, автор спогадів про батька “Тканина життя”. 1941 р. Оксану Михайлівну було заарештовано органами НКВС і вивезено до Казахстану. Померла 1942 р. в концтаборі.

10. *Дядя Коля* – Микола Віталійович Лисенко (1841–1912) – видатний український композитор та громадський діяч. Троюрідний брат та близький друг М. П. Старицького.

11. *Юрочка* – Юрій Михайлович Старицький (1882–1936/7/8?) – син М. П. Старицького. По закінченні юридичного факультету Університету св. Володимира працював у Київській судовій палаті; громадський діяч, деякий час голова київської “Просвіти”. У грудні 1917 р. наказом В. Винниченка був призначений директором департаменту у справах біженців при Міністерстві внутрішніх справ УНР. Навесні 1919 р. був звільнений з посади та переїхав до м. Сочі, де у його дружини Варвари Савич був невеличкий маєток. Наприкінці 1920-х рр. зазнав переслідувань через аристократичне походження і виїхав до Сухумі. З того часу про його долю мало відомо, не встановлено навіть точної дати смерті, трапилось це між 1936 і 1938 роками.

12. *Муся* – особа не встановлена.

Листи Людмили Старицької до батьків (1880-ті – початок 1890-х років)

13. “*Завтра Мамусины именины...*” – мова йде про святкування дня янгола, Софії Великомучениці, який відзначали у православній традиції 17 вересня.

14. “...вы, верно, уже знаете про наш скандальный юбилей...” – під час святкування 50-річного ювілею Університету св. Володимира відбулися заворушення студентів, які влаштували мітинг протесту проти реакційного університетського статуту 1884 р. Намагаючись уникнути скандалу, ректор університету М. Ренненкампф дав розпорядження пускати на святкування лише благонадійних студентів, яким було видано відповідні запрошення. Обурені студенти закидали камінням та полінами екіпажі, що прибували до місця урочистостей, напали на будинок ректора, де відбувався вечірне прийняття (вимазали ворота дьогтем та побили вікна). Внаслідок цього з вересня 1884 р. по січень 1885 р. заняття в університеті було припинено, а понад 60 студентів – виключено.

15. “...А пока побились Трепов и Субботин профессор...” – на домашнє прийняття з нагоди святкування 50-річчя Київського університету ректор М. Ренненкампф, серед інших, запросив генерал-губернатора О. Дрентельна та чиновника для особливих доручень при київському, волинському і подільському генерал-губернаторі Ф. Трепова. Під час вечері розпочалися студентські заворушення – у вікна з вулиці полетіло каміння. Дрентельн та Трепов вибачилися за інцидент, але у відповідь декан медичного факультету зробив гостре зауваження у бік генерал-губернатора. Дрентельн не відреагував на різкі висловлювання, а Ф. Трепов розпочав бійку з професором В. Субботіним.

Трепов Федір, молодший (1854–1938) – державний і військовий діяч Російської імперії, з 1908 по 1914 рр. – київський, волинський та подільський генерал-губернатор.

Субботін Віктор (1844–1898) – декан медичного факультету Університету св. Володимира у 1884–1887 рр., лікар-гігієніст, доктор медицини, екстраординарний професор, засновник і перший завідувач кафедри гігієни, медичної поліції, медичної географії та статистики.

16. *Оля* – Старицька Ольга (1876–1887), наймолодша донька М. Старицького, померла в дитинстві.

17. *Бабуня* – Лисенко Ольга (1822–1897), – мати М. Лисенка та С. Старицької, піаністка.

18. *М-те Бокий* – знайома Старицьких.

19. “...мистерия «Новий рік»...” – перший оригінальний драматичний твір Л. Старицької, написаний на святкування нового 1886 р. Поставлений силами домашнього, “родинного” театру, який збирався при господі М. Лисенка.

20. “*Утоплена*” – українська опера за твором М. Гоголя “Майская ночь”, музика М. Лисенка, лібрето М. Старицького, створена у 1883–1884 рр. Вперше поставлена трупою М. Старицького у 1884 р. в Одесі.

21. *Лора* – О’Коннор-Вілінська Валерія (1866–1930), письменниця та громадська діячка, брала участь у засіданнях гуртка мистецької молоді “Плеяда”, авторка прозових, драматичних творів та перекладів, публіцистичних розвідок, спогадів, друкувалася у часописах “Сяйво”, “Літературно-науковий вістник” та ін., входила до Української Центральної Ради. З дитячих років близька подруга Л. Старицької-Черняхівської.

22. “...к концерту дядиному Колиному...” – 15 березня 1886 р. у київському міському театрі відбувся концерт М. В. Лисенка за участю артистів російської опери

Левицького, Яковлева, Ряднової, Вишневецької та ін. Під час заходу вперше було виконано фрагменти опери М. Лисенка “Тарас Бульба”.

23. *Дядя Дуся* – так в родині називали Андрія Лисенка. Лисенко Андрій (1851–1910) – молодший брат М. Лисенка, військовий лікар, учасник російсько-турецької війни 1877–1878 рр. та навколосвітнього морського походу 1881–1882 рр. Проживав у власному маєтку в Знам’янці, з 1884 р. – начальник місцевої лікарні при залізничному вузлі. Член РУП, 1905 р. за участь у повстанні залізничників у Знам’янці висланий до Вятки, з 1907 по 1909 рр. перебував у Галичині, 1910 р. нелегально повернувся до Києва, де й помер у туберкульозній лікарні.

24. *С. М. Игунова* – знайома Старицьких.

25. *Ольга Петровна* – Ольга Косач (Олена Пчілка, 1849–1930), письменниця та громадська діячка, мати Лесі Українки. За життя Олену Пчілку та членів родини Старицьких поєднувала близька дружба та творча співпраця, також, за багаторічною традицією, родини Старицьких, Косачів та Лисенків селилися у сусідніх будинках.

26. *“Недавно у нас была вечеринка на Шевченка «драматического товариства»...”* – Російське драматичне товариство, засноване у Києві 1879 р. Складалося передусім з аматорів, але мало серед членів й професійних акторів та театральних діячів.

27. *“...на другой вечеринке «хрестоматію...»*” – йдеться про “Гурток хрестоматій”, що збирався при господі М. В. Лисенка. Педагог Т. Хутірний-Лубенець (1855–1936), випустивши читанку для дітей, zorganizував зі студентів два гуртки “Хрестоматія” (“Читанка”), що мали на меті збирати матеріали для інших читанок-хрестоматій.

28. *“...був у Танодаре...”* – йдеться про перебування Юрія з батьками під час гастролей трупи Старицького в Єкатеринодарі (нині – Краснодар).

29. *Альфред де Мюссе* (1810–1857) – французький поет, прозаїк, драматург, автор поетичних збірок “Казки Іспанії та Італії”, “Спектакль у кріслі”, роману “Сповідь сина століття” та ін.

30. *Жермена де Сталь* (1766–1817) – французька письменниця, авторка романів “Дельфіна”, “Корінна” та ін.

31. *Пташников* – антрепренер, відомий нечесним веденням справ.

32. *Кропивницький Марко* (1840–1910) – видатний український драматург, актор, режисер, організатор театральної справи. У 1883–1885 р. режисер у театрі М. Старицького.

33. *“Ольга Петровна очень хочет тебя увидеть, получила сегодня твое письмо и афишу, и узоры.”* – збираючи зразки вишивок з усіх регіонів України, Олена Пчілка просила друзів та знайомих надсилати їй зразки узорів з різних місць, де вони перебували. З такими ж проханнями вона зверталася й до М. Старицького.

34. *“Думки-мережанки”* – поетична збірка Олени Пчілки, що вийшла у Києві 1886 р. До неї увійшли вірші, поеми та байки, написані протягом 1881–1885 рр.

35. *Александра Станиславовна* – Олександра Монтвід-Толочинова (псевдонім – Олена Шабельська, 1845–1913), російська письменниця, автор збірки оповідань “Наброски карандашом”. На сюжет оповідання “На Івана Купала” (1884) написала єдиний твір українською мовою – п’єсу “Ніч під Івана Купала” (1887). 1887 р. за оповіданням “Накануне Івана Купала” (збірка “Наброски карандашом”) М. Старицький написав п’єсу “Ніч під Івана Купала”. Зустрівшись під час перебування у Харкові з О. Толочиною, М. Старицький прочитав їй п’єсу. У відповідь авторка зазначила, що також має п’єсу за цим оповіданням, і дещо пізніше передала Михайлу Петровичу цензурований примірник. Старицький, що раніше планував поставити

Листи Людмили Старицької до батьків (1880-ті – початок 1890-х років)

драму Шабельської, ознайомившись із текстом, відмовився від постановки, адже твір був абсолютно не сценічний. Після того до репертуару театру Старицького (згодом й інших труп) увійшла переробка драматурга з прозового твору Шабельської.

36. *Арабжин Костянтин* (1865–1929) – літературознавець, письменник, театральний критик, дописувач російських та українських часописів. Автор брошури “Тоголь як драматург”, літературно-критичних нарисів, зокрема присвячених Т. Г. Шевченку. Автор комедії “Поперед спитайся, а тоді й хайся” (1885).

37. “*Вчера Игнат...*” – йдеться про Житецького Гната (1866–1929), сина Павла Житецького, історика, літературознавця, публіциста, книгознавця. У молоді роки – близький друг Людмили Старицької.

38. “...*приїзд Козельского*” – Іванов-Козельський Митрофан (1850–1898), російський актор, надзвичайно популярний у 1880-х рр., найвідоміша роль – Гамлет в одноіменній трагедії В. Шекспіра. Один з улюблених виконавців Людмили Старицької.

39. *М-те Симановская* – власниця пансіону, в якому виховувалися Ольга та Оксана Старицькі.

40. “*Да «Гамлета»...*” – мова йде про переклад М. Старицького трагедії В. Шекспіра “Гамлет”, виданий окремою книгою у Києві 1882 р., з додатком нотного запису музики М. Лисенка.

41. “...*потіха с Богд[аном] Хмельн[ициким]...*” – історичну драму “Богдан Хмельницький” Старицький задумував у двох варіантах – українською та російською (для постановки в імператорських театрах) мовами.

42. “...*пошла в Знаменку*” – мова йде про маєток Андрія Лисенка.

43. “*А тата Вам дал язык и т.д...*” – працюючи над перекладами, Старицький відчував потребу в українських словах-відповідниках. Не знаходячи таких, він, за власним виразом, брався “кувати” слова, тобто створювати неологізми. Таким чином до літературної мови було введено лексеми “мрія”, “мріяти”, “насміти”, “чарівливий”, “шитво” та ін. Щоправда, за життя драматурга, навіть у колах української інтелігенції, мовотворення Михайла Петровича здебільшого сприймалося негативно.

44. *Волошин Олександр* (? – 1893) – український етнограф і фольклорист, член елісаветградської та одеської громад.

45. “*Дай серцю волю*” – драма М. Кропивницького.

46. *Горленко Василь* (1853–1907) – український мистецтвознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф. Друкувався в російських часописах, французькій газеті “Figaro”, був співробітником журналу “Киевская старина”. Мав дружні стосунки з представниками театру корифеїв.

47. “...*пропущено несколько реплик Беса...*” – мова йде про переклад п’єси “Кузнец Вакула”, переробленої з тексту музичної комедії М. Старицького “Різдвяна ніч”.

48. “*Madame Троцкой...*” – особа не встановлена.

49. “...*бабушка Алена...*” – можливо, мова йде про тітку М. Старицького Олену Старицьку (1807 – ?).

50. *Иван* – особа не встановлена.

51. “*Ведь ты сам знаешь, что ее назвали все св[ятой]...*” – у театральних колах Марія Старицька буда відома своєю доброю вдачею, часто допомагала іншим акторам вирішувати матеріальні та побутові проблеми.

52. “...*что касается ее поступка с кассою, то я уверена в том, что здесь не обошлось без Перлова...*” – вступивши до трупи батька, М. Старицька працювала спочатку касиркою та статисткою, пізніше акторкою, виконуючи найменші ролі.

Перлов – театральний псевдонім актора Михайла Пружникова, що кілька років грав у трупі М. Старицького.

53. “*Решетка для Олички ... очень низка и тонка*” – йдеться про ґратки для могили молодшої доньки Михайла Старицького, Ольги, яка на той час вже померла.

54. “*Кузнец Вакула*” – драма Старицького.

55. “*...назад в хутор...*” – Людмила Старицька певний час працювала домашньою вчителькою за містом.

56. *Зина* – Зінаїда Купенко, подруга сестер Старицьких.

57. *Арианевський Михайло* – чоловік двоюрідної сестри М. В. Лисенка Ольги.

58. *Косачка* – Олена Пчілка.

59. “*Жіночий вінок*” – український жіночий альманах “Перший вінок”, виданий Н. Кобринською та Оленою Пчілкою 1887 р. у Львові. У ньому було вміщено поезію Л. Старицької “Панахида” (“В церкві йде сумна, тяжка відправа...”).

60. “*...казочку напечатаят в библиотеке для молодежи*” – казка Л. Старицької та В. О’Коннор “Ледащо” була вперше опублікована в українському двотижневому ілюстрованому журналі “Дзвінок”.

61. “*Ледащо*” – дитяча віршована казка, написана Л. Старицькою та В. О’Коннор. Рукопис зберігається у фондівій колекції Музею видатних діячів української культури.

62. *Николаевка* – маєток батьків В. О’Коннор на Полтавщині. Хутір Миколаївка був заснований Миколою Лисенком, дідом Валерії О’Коннор.

63. “*По синим волнам океана*” – поезія М. Лермонтова.

64. “*Прибежали в избу дети...*” – твір О. Пушкіна “Утопленник”

65. “*Б’ють пороги*” – поезія Т. Шевченка “До Основ’яненка”.

66. *Витя* – особа не встановлена.

67. *Федор Акимыч* – особа не встановлена.

68. “*...написала к ней в Острог...*” – театральна трупа, в якій на той час грала Марія Старицька, розпалася на три частини, одна з них залишилася в Острозі, друга виїхала до Кам’янки, третя – до Катеринослава. Старицьким було невідомо, де саме перебуває Марія Михайлівна.

69. “*Вообрази, благод[аря] нашим жильцам и столовнице...*” – перебуваючи у скрутному фінансовому становищі, Старицькі здавали кімнату в орендованій самими квартирі та надавали платні обіди.

70. “*Предложение Заньковецкой...*” – на початку 1891 р. М. Заньковецька вела переговори з М. Старицьким стосовно повернення до його трупи. Щоправда, згодом приєдналася до театру П. Саксаганського, а потім, на момент написання даного листа, об’єдналася з М. Садовським. На той час від видатної акторки надійшла пропозиція, щоб твори Старицького ставилися лише трупою Заньковецької та Садовського. Михайло Петрович на це не погодився, мотивуючи складними фінансовими обставинами та частими заборонами цензури. Натомість надіслав для постановки написану для Заньковецької (і вже дозволену цензурою) п’єсу “Циганка Аза”.

71. “*...твоя повесть печатается уже...*” – йдеться про прозовий твір М. Старицького “Над пропастью”, що друкувався в газеті “Московский листок” у жовтні 1891 р.

72. *Ив[ан] Ник[олаевич]* – ймовірно, мова йде про Грекова Івана (1849–1919), артиста та антрепренера.

73. *Мачтет Григорій* (1852–1901) – український і російський письменник. З 1886 р. проживав під негласним наглядом у Москві. Друг М. П. Старицького.

Листи Людмили Старицької до батьків (1880-ті – початок 1890-х років)

74. *Гольцев Віктор* (1850–1906) – російський публіцист, журналіст, літературний критик. Близький знайомий М. Старицького.

75. *Русов Олександр* (1847–1915) – фольклорист, етнограф, статистик, громадський діяч, член Старої громади. Товаришував з М. Старицьким.

76. “*Посылаю тебе план мой, татуся...*” – план до історичної повісті М. Старицького “Облога Буші”. Спочатку повість було написано російською мовою, оскільки Михайло Петрович планував її надрукувати в журналі “Русская мысль”. Але в цьому часописі твір так і не був вміщений, натомість з листопада 1891 р. друкувався у газеті “Московский листок”. 1892 р. Л. Старицька на прохання батька переклала твір українською мовою, а у 1894–1895 рр. опублікувала у часописі “Зоря” та окремою книгою.

77. “*Русская мысль*” – щомісячний літературно-політичний журнал, що виходив у Москві у 1880–1918 рр.

78. “*При дворе Медичи*” – історичний роман К. Беркова, друкувався у журналі “Русская мысль”.

79. “...мною введенных: пана Кишки ... и слуги Юрия” – пропоновані персонажі не були введені до повісті.

80. *Ильяшенко* – друзі Старицьких, проживали по сусідству з маєтком родини Лисенків на Полтавщині.

81. *Синицький Леонтій* (1864–1933) – географ та педагог, автор підручників.

82. *Соловцов Микола* (1852–1902) – актор, режисер, антрепренер, один із засновників “Товариства драматичних артистів” у Києві (1891 р.), що 1893 р. перетворилося на одноосібну антрепризу “Соловцов”. Театр М. Соловцова на ті часи був одним з найпопулярніших у Києві. Марія Старицька, що тоді проживала в Петербурзі та грала у столичних театрах, просила батька домовитися з М. Соловцовим про посаду акторки у його трупі.

Ольга Гураль (Київ). **Листи Людмили Старицької до батьків (1880-ті – початок 1890-х років)**

У публікації розглядаються листи письменниці та громадської діячки Л. М. Старицької до її батьків, написані у 1880-х – 1890-х рр. Головним темами, які розкривають джерела, є побут та фінансові справи родини, стосунки у сім’ї, літературна й театральна діяльність Старицьких.

Ключові слова: листи, джерела, письменниця, родина, побут, література, театр, Старицькі.

Olha Hural (Kyiv). **Liudmyla Starytska’s Letters to Her Parents (1880–1890s)**

The article analyses Liudmyla Starytska’s correspondence with her parents. These letters are concerned with Mykhailo Starytsky’s private life, financial affairs, his writings, and theatrical life. They were written from 1880 to the 1890s.

Keywords: correspondence, source, writer, family, literature, Starytsky’s theater.